

CZESŁAW KAROLAK

PROBLEMY ODBIORU TEKSTU LITERACKIEGO W WARUNKACH OBCOKULTUROWYCH

Proces rozumienia tekstu literackiego w warunkach obcokulturowych dokonuje się poprzez umiejętność dialogu realizowaną na płaszczyźnie języka, kultury i interakcji. Wzajemne przenikanie się tych trzech płaszczyzn oznacza, że doświadczenia wynikające z konfrontacji z obcą kulturą mogą być postrzegane jako swoisty postulat rozumienia (odwołujący się do tzw. zdolności empatii). Można powiedzieć, że płaszczyzny te tworzą sferę uwarunkowań odbioru tekstu literackiego związaną z jego funkcjonowaniem w obszarze komunikacji literackiej. Komunikacja literacka rozumiana jako funkcjonowanie tekstu literackiego w wymiarze społecznym oznacza również w tym przypadku zdefiniowanie tekstu literackiego jako komunikatu kierowanego pod adresem określonych – społecznie definiowalnych – grup odbiorców. W obszar tych założeń należy oczywiście również wpisać odbiór tekstu jako zespół czynności percepcyjnych uwarunkowany przez strukturę tekstu. Odbiorca – także obcojęzyczny – podąża za strukturą i elementami znaczeniowymi tekstu wówczas, gdy tekst odznacza się dla niego określoną czytelnością, tzn. jeśli jest on odbierany jako zbudowany według lub nawiązujący do reguł właściwych informacjom i wyobrażeniom o danej kulturze. Nie dotyczy to faktu (mającego potencjalnie miejsce w przypadku odbiorcy właściwego tekstowi obszaru

językowego), iż tekst manifestuje względnie sugeruje związek z elementami języka odbiorcy. Istotnym jednak pozostaje w tym kontekście założenie aktywnej postawy czytelnika w zakresie konkretyzacji oraz interpretacji elementów znaczeniowych tekstu.

Czytelnik przystępuje do lektury tekstu literackiego dysponując zespołem historycznych, społecznych i kulturowych założeń. Moment ten ma w stosunku do aktu odbioru odniesienia intencjonalne: w obrębie określonego horyzontu oczekiwań odbiorca poszukuje bowiem potwierdzenia tych założeń. Ważną rolę odgrywa tu kompetencja literacka odbiorcy: jego znajomość gatunków, stylów i konwencji charakterystycznych dla kontekstu historycznego i kulturowego, z którego wywodzi się dany tekst. W przypadku obcokulturowej sytuacji odbioru szczególnego znaczenia nabiera wtórny charakter kompetencji literackiej w relacji do kompetencji językowej odbiorcy.

Cechą procesów związanych z komunikacją literacką w warunkach obcokulturowych jest w szczególnej mierze poszerzenie poza-pierwotnego układu odniesień (nadawca-odbiorca) o aspekt kulturowy, a w przypadku obcojęzycznej dydaktyki literatury odnosi się ono właśnie do problemu kompetencji językowej. Przestrzenny, historyczny i społeczno-kulturowy dystans w stosunku do sytuacji nadawania musi być w takim przypadku w sposób szczególny kompensowany przez odbiorcę, a to głównie poprzez analizę wewnątrztekstowej sytuacji komunikacyjnej.

Znaczenia nabiera tu problem definicji tekstu literackiego z punktu widzenia potrzeb obcojęzycznej dydaktyki literatury. Przeorientowanie zakresów badawczych literaturoznawstwa w kierunku socjologicznej empirii zapowiadało w latach 70-tych zwrot ku koncepcjom empirycznej teorii komunikacji literackiej, nie doprowadziły jednak, jak zauważa Siegfried J. Schmidt, do wykreowania takiej teorii¹. Schmidt wskazuje na dwa zasadnicze warunki, których spełnienie może stanowić punkt wyjścia tego rodzaju teorii, a jednocześnie pozwoli zaproponować rozwiązania możliwe do zastosowania w (obcojęzycznej) dydaktyce literatury.

Jako pierwszy warunek należy założyć oparcie empirycznej teorii komunikacji literackiej nie tylko na strukturze tekstu literackiego lecz także na jego funkcji, w tym także funkcji postrzeganej z perspektywy odbiorcy obcokulturowego. Warunek ten dotyczy podstaw i mechanizmów komunikacji, które Schmidt rozpatruje w oparciu o następujący paradygmat: jednostka nawiązując komunikację z drugą jednostką podejmuje próbę zrozumienia zachowań partnera potencjalnej komunikacji polegającą na dostosowaniu jego działań i zachowań do określonego wycinka „swojej” interakcji, która w danym momencie (zwłaszcza w warunkach obcokulturowych) różni się od interakcji partnera, jest jednak z nią porównywalna. Pozytywna finalizacja tego przedsięwzięcia może mieć miejsce wtedy, gdy obie jednostki są zgodne w zakresach swoich interakcji². Ważnym momentem jest tu tworzenie przestrzeni komunikacyjnej przez partnera podejmującego komunikację; przestrzeń ta spełnia w stosunku do drugiego partnera funkcję orientującą go w zakresie zachowań oczekiwanych przez partnera podejmującego komunikację. Rzeczywistość komunikacji nie jest więc sferą niezależnych przedmiotów, lecz oznacza zdolność do adekwatnych działań w indywidualnych lub społecznych sytuacjach. Poło-

¹ Schmidt, 1980, s. 176.

² *Ibidem*, s. 179.

żenie nacisku na ten właśnie aspekt komunikacji oznacza w odniesieniu do komunikacji literackiej skoncentrowanie większej uwagi właśnie na orientującej funkcji tekstu.

Drugim ważnym warunkiem ukonstytuowania a jednocześnie punktem oparcia empirycznej teorii komunikacji literackiej dającej się zastosować w obcokulturowej dydaktyce literatury jest wyeksponowanie relacji między materiałem językowym tekstu a operacjami kognitywnymi odbiorców. W tym przypadku szczególnej wagi nabiera założenie, że – jeśli chodzi o środki językowe stosowane w działaniach komunikacyjnych – nie są istotne znaczenia, jakie środki te „same w sobie” posiadają, lecz znaczenia, jakie partnerzy komunikacji środkiem tym przysują. Tak więc wypowiedź z jednej strony i kognitywna konstrukcja z drugiej strony to dwa zagadnienia, które w sposób zróżnicowany muszą zostać podjęte na płaszczyźnie teoretycznej jak i w odniesieniu do konkretnych zastosowań. Koncepcją przydatną do analizy działań komunikacyjnych okazuje się model zaproponowany właśnie przez S.J. Schmidta³, który za istotę tych działań uważa orientowanie partnera komunikacji w określonej części interakcji poprzez oferowanie mu pewnych reprezentacji oraz oczekiwanie, że partner w swoim obszarze kognicji przypisze tym reprezentacjom określone znaczenie. Takie reprezentacje orientujących interakcji określa Schmidt jako *b a z y k o m u n i k a t u*. Na proces ich konstruowania mają wpływ czynniki socjalizacyjne, w tym znajomość i stopień internalizacji konwencji i reguł charakterystycznych dla danej grupy społecznej. Jeśli przedmiot funkcjonujący w ramach bazy komunikatu został jako taki rozpoznany, może on w swoim zakresie kognitywnym spełniać dla podmiotu tej operacji funkcję orientującą. W przypadku spełnienia tego celu baza komunikatu funkcjonuje dla tegoż podmiotu w danej sytuacji komunikacyjnej jako komunikat, tzn. przyporządkowana zostaje jej określona struktura kognitywna, a w przypadku lektury tekstu literackiego – określony sposób odczytania; do tego dochodzi również określona postawa emocjonalna. Tak więc tekst i komunikat występują w związku strukturalnym (także ze swymi elementami z zakresów grafemiki, leksyki i składni) i funkcjonalnym. Oznacza to możliwość podziału między „materialnym” pojęciem tekstu a funkcjonalno-komunikacyjnym pojęciem komunikatu. Konsekwencją takiego podziału nie ma być jednak niezależne rozpatrywanie struktury i funkcji lecz uświadomienie znaczenia obu aspektów, a w konsekwencji takie poszerzenie i taka specyfikacja pojęcia tekstu, że sprostać ono może potrzebom badań w zakresie komunikacji literackiej w warunkach obcokulturowych.

Taka koncepcja tekstu oznacza, że w zakresie komunikacji literackiej może on tylko wtedy funkcjonować jako komunikat, gdy odbiorca jest w stanie przypisać jego strukturze znaczeniowym określony sposób odczytania włączając w ten zakres również aspekt emocjonalny. W tym właśnie „momencie” lektury odbiorca dostrzega „sens” tekstu. Tu jednak musi jeszcze zostać postawiona kwestia relewancji komunikatu, a w konsekwencji udzielona odpowiedź na pytanie, czy doświadczenie określonego komunikatu jest w stanie spowodować zmiany w kognitywnej, normatywnej lub emocjonalnej sferze odbiorcy, a tym samym zainicjować procesy rozwojowe w zakresach, które on uzna za pozytywne.

³ Ibidem, s. 183.

Dla obcojęzycznej dydaktyki literatury można z tych koncepcji struktury i funkcji wyprowadzić wstępne wnioski co do jej możliwych zakresów badań z uwzględnieniem obecnego tu aspektu empirycznego. Zasadniczym przedmiotem badań pozostają w świetle takiej koncepcji działania odbiorców wobec obcokulturowych komunikatów. Podstawowego znaczenia nabiera w tym kontekście jednak kryterium kwalifikacji komunikatu: jego literacka atrybucja jest „sprawą” odbiorcy; z punktu widzenia odbiorcy bowiem nie istnieje tekst literacki „sam w sobie” – istnieje tylko literacki komunikat. Przy tych założeniach można podjąć próbę określenia pewnych zakresów badań literaturoznawstwa o orientacji empirycznej, w których obszar dałoby się wpisać pojęcie tekstu literackiego odpowiadające potrzebom i zainteresowaniom obcojęzycznej dydaktyki literatury:

– Na pierwszym miejscu pojawia się pytanie o obcojęzycznego odbiorcę, a ściślej mówiąc o procesy dokonujące się po jego stronie w momencie, gdy tekst literacki staje się dla niego komunikatem. Pytanie to rozpatrujemy tu w kontekście celów i funkcji tekstów literackich w dydaktyce języka i literatury w warunkach obcokulturowych.

– Drugim ważnym zakresem są relacje między procesami socjalizacyjnymi a komunikacją literacką, w szczególności między uwarunkowaniami kulturowymi odbiorcy, jego systemami norm i wartości a udziałem w komunikacji, w szczególności zaś mechanizmami i operacje selekcji i doboru elementów tych systemów, które – nie tylko poza pierwotnym układem odniesienia ale zwłaszcza w obcokulturowym kontekście – na taki udział pozwalają. Chodzi tu więc o obcokulturowe czynniki rozumienia tekstu literackiego – przede wszystkim o określenie istoty tych czynników.

– Jako trzeci zakres badawczy można sformułować pytanie, co stanowi i decyduje w oczach obcokulturowego odbiorcy o „literackości” tekstu; czy nie wynika ona wyłącznie z sytuacji przekazu – przede wszystkim z faktu, iż tekst prezentowany jest a priori jako literacki.

Ponieważ zakresy te dotyczą – najogólniej rzecz ujmując – procesów zachodzących między czytelnikiem a tekstem, należy zagadnienie komunikacji literackiej rozpatrywać w kategoriach funkcjonalności – jako komunikację, której centrum tematycznym jest tekst literacki.

Horst Steinmetz, zajmując się relacjami między przetwarzaniem tekstu a jego interpretacją, wskazuje na potrzebę skoncentrowania się na procesach zachodzących między odbiorcą a tekstem kwalifikowanym przez tegoż odbiorcę jako literacki. Potrzeba ta wynika jego zdaniem z braku możliwości formalnego, językowego zdefiniowania różnic między tekstem literackim a nieliterackim („pragmatycznym”).⁴ Steinmetz zauważa w tym kontekście, że propozycja spojrzenia na ten proces przede wszystkim od strony odbiorcy i jego zachowań wobec tekstu, jest równoznaczna z postulatem określenia zakresów recepcyjnej aktywności odbiorcy. Götz Wienold⁵, na którego Steinmetz się powołuje, proponuje położenie nacisku przede wszystkim na „aktywny” aspekt procesu przetwarzania tekstu, który to proces jego zdaniem oznacza zabieg „strukturyzacji” dokonywany przez odbiorcę stosownie do szeroko rozumianej intencji. W myśl tej propozycji każde zajmowanie się tekstem zmierza ku jego przetworzeniu. Zabieg takiej właśnie funkcjonalnie rozpatrywanej strukturyzacji dokonujący się po stronie odbiorcy

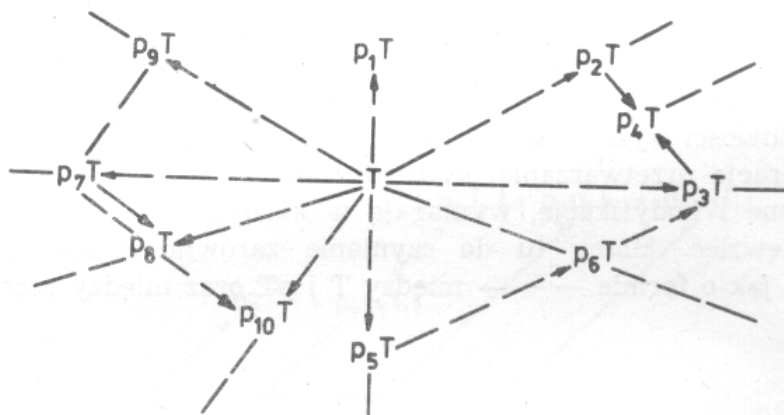
⁴ Steinmetz, 1980, s. 194 i nast.

⁵ Wienold, 1972, s. 24.

zdominował na tyle silnie sposób widzenia funkcjonowania tekstu w wymiarze społecznym, że można postawić pytanie o rolę innych możliwych zabiegów w tym zakresie niż te, które dokonywane są z punktu widzenia odbioru⁶.

Jako „przetwarzanie tekstu” Wienold proponuje rozpatrywać „wszelkie czynności podejmowane przez uczestników jakiegoś systemu komunikacji wobec jakiegoś danego w tym systemie nośnika komunikacji”, a rozumienie to obejmuje także teksty medialne. Przetwarzanie tekstu obejmuje, zgodnie z tą propozycją „wszelkie procesy od recepcji przez utrwalenie, podanie dalej na użytek innych tekstów, parafrazę aż do przekształcenia w ‘nowe’ teksty, przekładu na inne środki przekazu.” W tym rozumieniu elementem przetworzenia tekstu są skutki mniej lub bardziej związane z ich intencjonalnymi aspektami „przełożonymi” (kompleksowo) na sferę dążeń i działań ludzkich. Z kompleksowości tego przełożenia musi wynikać kompleksowe rozumienie pojęcia tekstu literackiego, w którego zakres trzeba włączyć, obok różnych przyporządkowań tekstu wyjściowego i przetworzonego (imitacji, przekładów, adaptacji, parodii, wtórnych przekładów, antologii), również teksty medialne.

Koncepcja Wienolda polemizuje z linearnym (w pewnej mierze „ideologicznym”) ujęciem literatury jako sfery komunikacji autor-czytelnik, wskazując na znacznie większą rolę komunikacji między odbiorcami literatury: „Znakomitej większości przypadków komunikacji za pośrednictwem literatury dotyczy ... stwierdzenie, że komunikacja zachodzi między różnymi odbiorcami, samą komunikację można zatem określić jako wiązkę procesów przetwarzania tekstów (odbioru, dyskusji, komentarzy, krytyki itd. – podkr. C.K.)”. Układ ten Wienold przedstawia w następujący sposób:

Funkcjonowanie powyższego schematu Wienold wyjaśnia następująco:

⁶ Wątpliwości takie zgłasza Steinmetz, 1980, 195.

p_1T , p_2T , p_3T , p_5T , p_7T oznaczają pierwsze przetworzenia, p_1 to przetworzenie bez widocznych dalszych następstw, podczas gdy inne podlegają dalszemu przetwarzaniu. p_4T jest dalszym przetworzeniem p_2T i p_3T , dokładniej można by je zatem oznaczyć jako $p_1p_2T + p_1p_3T$ (np. dyskusja). p_6T jest pierwszym przetworzeniem, na które wpłynęły już istniejące pT (np. pójdźcie do kina po rozmowie z tymi, którzy już obejrzeni dany film), równałoby się zatem $p_6T + p_2p_3T + p_1p_5T$. p_7T może oznaczać stanowisko krytyka, które przyczynia się do powstania różnych p_8T , p_9T , $p_{10}T$, podlegających już wpływom jakiegokolwiek pT .⁷

Jest rzeczą ciekawą, że ta różnorodność przetworzeń daje się – wręcz jako pewna zasada – odnieść do komunikacji dydaktycznej w warunkach obcokulturowych. Tekst obcokulturowy podlega przetworzeniom, które mogą funkcjonować jako elementy komunikacji dydaktycznej. Dotyczy to w takiej samej mierze tekstów medialnych; również w tym przypadku, jak podkreśla Wienold, „przetwarzanie tekstu wykracza poza zwykłą recepcję”⁸.

Mamy więc do czynienia z szeregiem aktów przetworzenia tekstu – w różnym stopniu „rozgałęzionych” i w różnym stopniu odnoszących się do tekstu pierwotnego. W koncepcji, którą reprezentuje Wienold, tkwi zapewne istotny aspekt metodologiczny, który najpełniej wyraża wypowiedź:

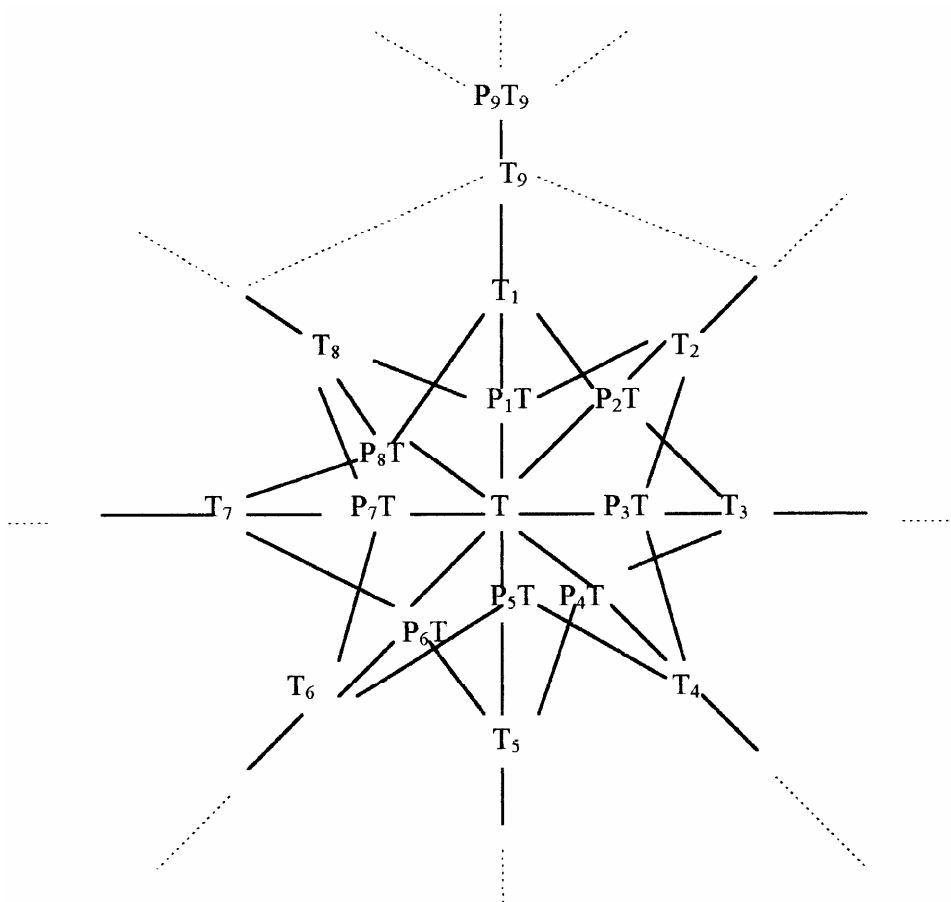
„Przetwarzanie tekstu obejmuje zatem z jednej strony – na tym etapie – stosunkowo proste wydarzenia, jak recepcja tekstu w trakcie lektury, z drugiej strony – rozgałęzione szeregi różnorodnych wydarzeń od odbioru określonych grup tekstów w akcie prezentacji, komentowania, przekładu, opracowania na nowo aż do stymulacji stosunkowo niezależnych od tekstu przetworzonego. Ostatnio takim szeregiem poświęcano szczególną uwagę w komparatystycznych badaniach recepcji, traktując je jako główny temat historii literatury ... Jeśli badania recepcji nie mają ograniczać się do zbierania, porządkowania i interpretacji wypowiedzi autorów, odbiorców, adaptatorów i autorów stymulowanych przez recepcję z jednej strony; a z drugiej strony do wykrywania wspólnych cech tekstów wyjściowych i końcowych w procesach recepcji, którymi zajmuje się komparatystyka ..., rozstrzygające znaczenie ma kwestia, czy można stworzyć dostatecznie spójne i bogate metody analizy operacji strukturyzowania składających się na procesy recepcji”⁹.

Komunikacja w warunkach obcokulturowych wykazuje tu znaczne podobieństwa, przy czym odnosząca się do uwarunkowań po stronie odbiorcy konieczność poszukiwania pomocy eksplikacyjnych poza tekstem (można mówić wręcz o „skazaniu” na taką pomoc) objawia się m.in. tym, że w procesie komunikacji dydaktycznej może zaistnieć obok siebie szereg „tekstów odbiorczych”, to znaczy takich wypowiedzi obcokulturowych czytelników, których istotnym celem jest sformułowanie propozycji rozumienia. Tak więc układ tych procesów w warunkach obcokulturowych można by przedstawić następująco:

⁷ Götz Wienold, *Przetwarzanie tekstu. Uwagi o tworzeniu kategorii strukturalnej historii literatury*. W: Orłowski 1985, s. 84.

⁸ Ibidem, s. 85.

⁹ Ibidem, s. 85.

Powyższy układ sugeruje fazowy przebieg recepcji tekstu, w ramach którego poszczególne (przetworzone) teksty ($T_1 - T_9$ i dalsze) tworzą elementy komunikacji między podmiotami przetwarzania ($P_1 - P_9$ i dalszymi), przy czym komunikacja możliwa jest oczywiście również „ponad” kolejnymi tekstami i podmiotami ich przetworzeń, czego nie zaznaczaliśmy w schemacie, aby zachować jego czytelność w ramach pewnego „typu idealnego”.

Z drugiej strony jednak spojrzenie na skalę i sposoby dokonywanych przez odbiorcę operacji przetwarzania uświadamia złożoność i różnorodność form w tym zakresie, przy czym takie czynniki jak intencje i postawy odbiorców oraz cechy charakterystyczne dla określonych typów tekstów wywierają w różnym nasileniu i w różnych relacjach wzajemnych wpływ na te operacje i ich produkty w postaci przetworzeń tekstów. Jednym z problemów jest tu na przykład pytanie o względy, którymi kieruje się odbiorca (wstępnie) kwalifikujący określony tekst jako literacki.

Praktyka recepcji potwierdza hipotezę, w myśl której obcokulturowy czytelnik „w bezbłędny sposób” uruchamia strategię recepcji literackiej. Mamy tu do czynienia

z polem decyzyjnym, czy może dokładniej – z pewnym „przedpolem” decyzji podejmowanych przez odbiorcę w momencie inicjującym recepcję tekstu. Decyzje te dotyczą przyporządkowań gatunkowych, ustaleń – czy choćby tylko wstępnych hipotez i diagnoz – dotyczących intencji tekstu w relacji do własnych oczekiwań w tym zakresie. Wpływ na te decyzje mają kręgi czynników literackich działających na poziomie odbioru tekstu: doświadczenia czytelnicze, kontekst „wiedzy” odbiorcy, a także czynniki pozatekstowe, warunki odbioru, postawy odbiorcy i systemy wartości postrzeganych przez niego jako istotne.

W tak rysującym się polu decyzyjnym odbiorca opatruje tekst atrybutami funkcjonalnymi takimi jak np. fikcjonalność czy pragmatyzm, co stanowi istotny punkt wyjścia aktu recepcji i interpretacyjnego przetwarzania tekstu. Wspomniany już wyżej Horst Steinmetz dostrzega w tym procesie, w szczególności zaś w dokonywanym przez odbiorcę rozgraniczeniu między przetwarzaniem literackim a pragmatycznym, punkt wyjścia możliwych analiz komunikacji literackiej.¹⁰ Nawiązując do toku rozumowania Steinmetza można wyodrębnić następujące fazy recepcji tekstu literackiego:

1. faza odrzucenia recepcji pragmatycznej
2. faza fundamentalnej otwartości tekstu
3. faza recepcji literackiej
4. faza ponadpragmatycznej konstrukcji sensu
5. faza repragmatyzacji

Powyższy fazowy układ nie jest układem chronologicznym, a poszczególne fazy mogą przenikać się nawzajem i z różną intensywnością odnosić się do różnych fragmentów tekstu. Tworzy się w ten sposób praktycznie nieograniczony układ przetworzeń, z których każde można rozpatrywać jako tekst. Jest jednak rzeczą charakterystyczną, że odbiorca, w momencie postrzegania tekstu jako literacki „blokuje” możliwość jego pragmatycznego przetworzenia. Oznacza to odrzucenie konkretnego usytuowania tekstu jako określonej instrukcji działania. W miejsce tego czytelnik dokonuje ekspansji znaczeń, usiłując dostrzec ich aspekt ogólny. Jest to bardzo ważna faza „fundamentalnej otwartości” tekstu na różne możliwe warianty niepragmatycznego przetworzenia. Tu następują próby wypełnienia przestrzeni recepcji różnymi znaczeniami, także takimi, które pozostają wobec siebie w sprzeczności. W przypadku tekstu obcojęzycznego zabieg ten napotyka na szczególne trudności spowodowane różnymi schematami wiedzy¹¹, nadawcy i odbiorcy tekstu. Odbiorca przykładający kulturowo inne, różne schematy swej wiedzy do tekstu literackiego z jednej strony przyczynia się do poszerzenia obszaru możliwych wariantów recepcji tekstu, z drugiej strony poprzez ewidentne różnice w zakresie procesów socjalizacji skazany jest na częstsze poruszanie się po obszarach hipotetycznych założeń niż może to mieć miejsce u czytelnika z rodzimego kręgu kulturowego. Zorientowanie odbiorcy na wyodrębnienie aspektów ogólnych (makro-)znień przekazywanych przez tekst jest charakterystyczną tendencją towarzyszącą recepcji literackiej. Makroznaczeniowe elementy wyodrębnione w procesie recepcji biorą udział w ponadpragmatycznej konstrukcji sensu odbieranego tekstu.

¹⁰ Steinmetz, 1980, s. 197-203.

¹¹ Ballstaedt i in., 1981, s. 27 – 30.

Konkretne, „instruktażowe” przyporządkowanie znaczeń (jak już wspomnieliśmy mówiąc o wariancie recepcji pragmatycznej) zostaje wprawdzie odrzucone wraz z pojawieniem się możliwości recepcji literackiej. Mimo to recepcji tej nie można odmówić pewnego uogólnionego odniesienia do systemów wartości, ocen i motywów ludzkich d z i a ł a ń, w relacji do których tekst nie tylko statycznie „pozostaje”, ale przede wszystkim wobec których musi on „sprawdzić się”. W tym sensie można mówić o fazie repragmatyzacji będącej jednocześnie pewnego rodzaju deliteraryzacją. Otwarty i uniwersalny charakter tego procesu może ujawniać się w różnym stopniu; w przypadku literatury klasycznej stopień otwartości i uniwersalności może być postrzegany jako wyższy niż w przypadku tekstów współczesnych.

Z powyższego (schematycznego) porównania możliwych wariantów pragmatycznej i literackiej recepcji można w każdym razie wywnioskować, że znaczenia wyodrębniane i przyporządkowywane w procesie przetwarzania pragmatycznego są inne niż w przypadku przetwarzania literackiego.

Funkcjonowanie tekstu literackiego w obcokulturowej zbiorowości łączy się z wypracowaniem przez odbiorców strategii i operacji, które umożliwiają dokonanie repragmatyzacji tekstu. Oznacza to wytworzenie takich relacji między tekstem a systemem norm obowiązujących w danej zbiorowości, które umożliwią funkcjonowanie tekstu w wymiarze społecznym. W nawiązaniu do tych norm wypracowują obcokulturowi odbiorcy system strategii i operacji umożliwiających im repragmatyzację określonych tekstów. Niekonwencjonalny częstokroć (w porównaniu z sytuacją odbioru w rodzimym kręgu kulturowym) charakter tych procesów stanowi o oryginalności, otwartości i wielowariantowości recepcji obcokulturowych autorów i tekstów.¹²

Tak więc również w odniesieniu do warunków obcokulturowych można mówić o trójfazowym układzie odbioru tekstu: o fazie depragmatyzacji, reinterpretacji i repragmatyzacji. W kontekście tych warunków na szczególną uwagę zasługuje faza reinterpretacji, w ramach której odbiorca ma do „przebycia” dłuższą drogę niż odbiorca w rodzimym kręgu kulturowym. Jak można zaobserwować na wielu przykładach, fazę tę w znacznym zakresie determinują problemy semantyczne – zarówno na poziomie rekonstrukcji środków językowych zastosowanych w tekście (w poszczególnych jego zdaniach) jak i na poziomie tekstu i jego znaczeń postrzeganych jako komunikat (w szczególności w odniesieniu do intencji tekstu). Płaszczyzna tekstu (nie zaś poszczególnych wypowiedzi i zdań) pozostaje tu jednak tym elementem, w przypadku którego można rozpatrywać problem jego intencji związany z aktem illokucyjnym¹³. Otwiera się tu obszar badawczy, w obrębie którego należałoby traktować interpretację tekstu jako analizę procesów recepcyjnych. Cytowany już wcześniej Siegfried J. Schmidt formułuje w tym zakresie propozycję, która może okazać się produktywną dla analizy procesów recepcyjnych przebiegających w warunkach obcokulturowych. Schmidt wychodzi

¹² W różnych okresach recepcji literatury niemieckojęzycznej w Polsce można wskazać na przykłady potwierdzające tę oryginalność, z którą mogą wiązać się pewne atrybuty inkorporacyjne. Dzieje recepcji twórczości Fryderyka Schillera w Polsce, czy, w odniesieniu do literatury współczesnej, polska recepcja Friedricha Dürrenmatta, aby wskazać choćby tylko na dziedzinę twórczości scenicznej, mogą tu stanowić przykłady. W wielowariantowości tych zjawisk nie należałoby „zagubić” także kwestii socjologiczno-gatunkowych. Zob. Honsza/Kunicki, 1987, s. 437 – 445.

¹³ Schmidt, 1973, s. 51 i 149.

z założenia, że interpretacja tekstu literackiego jest argumentatywną rekonstrukcją jego recepcji i że podmiot interpretacji ma do wyboru dwie drogi: albo skoncentruje się na własnym procesie odbioru i jego rezultacie albo dokona analizy tego procesu u innych odbiorców, przy czym w grę wchodzi eksperymentalne sposoby pozyskiwania danych, z których mogą wynikać informacje o (re-)konstrukcji znaczeń (dodajmy tu: szczególnie o podejmowanych w tym zakresie strategiach) w relacji do elementów struktury tekstu¹⁴.

Rozważając aspekty pojęciowe problemu komunikacji literackiej z reguły przyjmuje się jako zasadnicze wyznaczniki układu komunikacyjnego funkcje autora, tekstu i czytelnika. Podczas gdy układ nadawca – komunikat – odbiorca funkcjonuje w refleksji literaturoznawczej jako dość „bezproblemowy” model, nie do końca jasne wydaje się tu zwłaszcza miejsce autora, które w badaniach nad recepcją znajduje się jakby poza centralnym układem odniesień między tekstem a czytelnikiem. Zwłaszcza przywołanie obszaru pozaliterackich, programowych wypowiedzi autorów (np. w szczególnej mierze pisarzy żyjących) pozwala uświadomić rolę i rangę tego zagadnienia, a jednocześnie, jak postuluje Dietrich Harth, określić miejsce i funkcję „empirycznego czytelnika”, dla którego odpowiedź na pytanie o (zorientowaną na podmiot wypowiedzi literackiej) autentyczność doświadczeń pozostaje czynnikiem determinującym proces recepcyjny.¹⁵

W tym świetle dylemat związany z zajmowaniem bądź nie-zajmowaniem się pojęciem i rolą podmiotu w literaturze wydaje się zmierzać ku rozstrzygnięciu na rzecz zajmowania się również tym kręgiem problemowym.¹⁶ Z punktu widzenia komunikacji tekst-czytelnik można go rozpatrywać jako wielkość porównywalną z takimi elementami „danymi” czytelnikowi i ustalającymi porządek tekstu jak narrator czy podmiot liryczny i właśnie z tej perspektywy patrząc, trzeba zwrócić uwagę na implikatywny związek między interpretacją tekstu a komunikacją. Interpretacja jest bowiem rodzajem wypowiedzi o tekście – jest pochodzącą od czytelnika wypowiedzią, której intencja dotyczy określonego przedmiotu wraz z konstytuującymi go i wynikającymi z niego czynnikami. Dietrich Harth zwraca uwagę na fakt, że interpretacja jest „publiczną formą” eksplikacji zmierzającą do osiągnięcia efektu porozumienia, przy czym istotne są tu zarówno znaczenia rozpatrywane na płaszczyźnie tekstu jak i te, które dotyczą odniesień ekstratekstualnych (kontekstu). Pierwsze z nich są przedmiotem analizy semantycznej, drugie natomiast odnoszą się do analizy semiotycznej. Harth przypisuje eksplikacji tekstu status „gry językowej, której reguły trzeba opanować”.¹⁷ Do reguł tych można zaliczyć ekshau-

¹⁴Schmidt, 1975, s. 165 i nast.: „Literaturwissenschaftliche Interpretation ist wissenschaftlich kontrollierte und methodologisch bewußt argumentierende Rekonstruktion der Rezeption literarischer Texte, wobei der Interpret entweder seinen eigenen Rezeptionsprozeß und dessen Ergebnis(se) wissenschaftlich darstellt oder mit experimentellen psychologischen Mitteln Rezeptionsprozesse und deren Resultate bei anderen Rezipienten (die nicht mit wissenschaftlicher Absicht rezipieren) als Daten erhebt, die er dann zum Gegenstand einer Analyse der Zuordnung von Textstrukturierungen zu Bedeutungskonstitutionen bzw. zu anderen Formen von Rezipientenverhalten macht.” Zob. także Siegfried J. Schmidt, *Interpretacja – fikcyjność – fikcjonalność*. W: Orłowski, 1986, s. 131.

¹⁵Harth, 1980, s. 219 i nast.

¹⁶Na dylemat ten – jako pytanie o zajmowanie się podmiotowością literacką i jako problem wyboru między „poznawaniem a byciem” zwraca uwagę Bartoszyński, 1996, 34 i nast.

¹⁷Harth, op. cit., s. 220 i nast.

stywny charakter interpretacji. Oznacza on przede wszystkim dążność do możliwie kompleksowego sondowania znaczeń tekstu zorientowaną zwłaszcza na implikowaną modalność tekstu literackiego¹⁸, stanowi więc w swej istocie proces jakościowy. Towarzyszy mu proces emendacji wypowiedzi, a stopień akceptacji zawartych w nich propozycji eksplikacyjnych wynegocjowany w procesie komunikacji między odbiorcami tekstu można uznać za indikator „interpretacyjnego sukcesu”. Tak więc możliwe jest rozpatrywanie poszczególnych wypowiedzi odbiorców jako aktów pozostających we wzajemnej komunikatywnej relacji. Stanowi to z jednej strony potwierdzenie pluralistycznego „pola manewru” poszczególnych wypowiedzi, z drugiej strony zawęża to pole do wariantów wynegocjowanych lub rokujących szansę na wynegocjowanie. Z tej perspektywy patrząc, można powiedzieć, że „czytanie i mówienie o tym, co się przeczytało to (...) zdolności nabywane i rozwijane w procesie uczenia się.”¹⁹

W warunkach obcokulturowych, a w szczególności w odniesieniu do obcojęzycznej dydaktyki literatury, na szczególną uwagę zasługuje pytanie o zakresy rozróżnienia literatury rozpatrywanej z punktu widzenia podmiotu i tekstów przyswajanych przez odbiorców. Na poziomie celów badawczych rozróżnienie to (wraz z refleksją jego potrzeb i zasięgu) obecne jest w pracach zajmujących się socjologią komunikacji literackiej i problemami odbioru.²⁰ Zwłaszcza przekonujące jest tu zwrócenie uwagi na odmienną perspektyw badawczych, którą Janusz Lalewicz określał w następujący sposób:

„Literatura rozpatrywana z punktu widzenia pisarza to w gruncie rzeczy inny przedmiot badań niż literatura z punktu widzenia czytelnika: inaczej musi być jako przedmiot badań wyodrębniona, inne stawia problemy, wymaga innego kontekstu analizy. Z drugiej strony jeśli pytanie o sens utworu sprowadza się do pytania o to, co utwór ma (albo miał) artykułować i w jaki sposób, to literaturze przypisuje się pewne znaczenie kulturowe i pewne funkcje w życiu społecznym, odmienne niż wówczas, gdy pytanie o sens utworu pojmuje się jako pytanie o to, co utwór znaczy czy też, co «mówi» czytelnikowi»²¹.

W sferze przekazywanych znaczeń, ale zwłaszcza w obszarze intencji, znaczenie kulturowe i funkcje – czy raczej sens możliwy do „odczytania” w wymiarze społecznym postrzegane są poprzez system reguł interpretacyjnych charakterystycznych dla tzw. „grupy kulturowej”, czyli „zbioru jednostek posługujących się tymi regułami i zakładających ich znajomość u swych partnerów.”²² Działania związane z rozumianym w ten sposób (intencjonalnym) projektowaniem sensu mają wyraźne odniesienie podmiotowe i dają się zaobserwować na płaszczyźnie odbioru tekstu – w tym także w warunkach obcokulturowych. W przypadku przekazu tekstu literackiego w obcokulturowych warun-

¹⁸ Na eksplikowaną i implikowaną modalność wypowiedzi literackiej zwraca uwagę – za Januszem Sławęskim – Panas, 1979, s. 9.

¹⁹ Harth, op. cit., s. 223.

²⁰ Zob. Lalewicz, 1985, szczególnie rozdz. „Literatura jako lektura”, s. 52 – 66; zob. także Dmitruk, 1980, szczególnie rozdz. „Modele komunikowania”, s. 41 – 53; krytyczną analizę tego problemu (po części w zarysie historycznym) zajął się Peter Bürger w pracy „Vermittlung – Rezeption – Funktion. Ästhetische Theorie und Methodologie der Literaturwissenschaft”, szczególnie w rozdziale „Institution Kunst als literatursoziologische Kategorie”, gdzie podejmuje próbę stworzenia podstaw teorii historycznych zmian w zakresie społecznej funkcji sztuki. Suhrkamp Verlag, Frankfurt a.M. 1979, s. 173 – 199.

²¹ Lalewicz, 1985, s. 55.

²² Dmitruk, 1990, s. 183. W tym kontekście Dmitruk powołuje się na prace Jerzego Kmity (m.in. *O kulturze symbolicznej*, Warszawa 1982).

kach odbioru na szczególną uwagę zasługują dwa ściśle ze sobą związane aspekty: transmisja treści kulturowych dokonuje się poprzez elementy „wewnątrztekstowe” – tematykę, motywy elementy formalne, w tym także cechy związane z określonym gatunkiem – oraz czynniki odnoszące się do intencji i oddziaływania tekstu. Obszary graniczne literaturoznawstwa, dydaktyki i socjologii literatury oraz teorii kultury – zwłaszcza w tych swych „fragmentach”, którym nieobca jest orientacja empiryczna – mogą tu przyczynić się do bliższego określenia problemu kulturowo reprezentatywnej „relewancji” tekstu. Jest to jednocześnie problem wyboru tekstów. Franz Hebel wskazuje na konieczność permanentnego, krytycznego wyboru uwzględniającego i zorientowanego na kulturę jako całość. Hipotezę, w myśl której reprezentatywność odnosi się do podwójnej relacji – z jednej strony do historycznego stanu form świadomości społecznej i kulturowego dorobku określonej grupy, z drugiej strony do aktualnego stanu tych form w momencie odbioru²³ – można uznać za propozycję określenia istotnych kryteriów tej relewancji.

Literatura

BALLSTAEDT, Steffen-Peter/Mandl, Heinz/Schnotz, Wolfgang/Tergan, Sigmar-Olaf: *Texte verstehen, Texte gestalten*. Urban und Schwarzenberg, München 1981

DMITRUK, Krzysztof: *Współczesne polskie koncepcje kultury*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1990

HARTH, Dietrich: *Rezeption und ästhetische Erfahrung*. „Literarische Kommunikation” im Forschungsprogramm der Literaturwissenschaft. W: Alois Wierlacher, 1980, t. 1, s. 210 – 243

HEBEL, Franz: *Die Rolle der Literatur in der Kulturvermittlung oder: Gibt es eine „repräsentative Relevanz” von Texten: Erörtert am Beispiel von Gerhart Hauptmanns Komödie „Der Biberpelz”*. W: Alois Wierlacher, 1980, t. 2, s. 387 – 409

HONSZA, Norbert /KUNICKI, Wojciech: *Zur Interkulturalität Karl Mays: Die Rezeption Karl Mays in Polen*. W: *Perspektiven und Verfahren interkultureller Germanistik*. Hrsg. von Alois Wierlacher, Iudicum Verlag, München 1987, s. 437 – 445

LALEWICZ, Janusz: *Socjologia komunikacji literackiej. Problemy rozpowszechniania i odbioru literatury*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1985

ORŁOWSKI, Hubert (red.): *Współczesna myśl literaturoznawcza w Republice Federalnej Niemiec. Antologia*. Czytelnik, Warszawa 1986

PANAS, Władysław: *Z zagadnień interpretacji strukturalno-semiotycznej*. W: *Zagadnienia literaturoznawczej interpretacji*. Studia pod redakcją Janusza Sławińskiego i Jerzego Świącha. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1979, s. 9 – 24

SCHMIDT, Siegfried J.: *Literaturwissenschaft als argumentierende Wissenschaft. Zur Grundlegung einer rationalen Literaturwissenschaft*. Wilhelm Fink Verlag, München 1975

²³ Hebel, 1980, s. 388.

SCHMIDT, Siegfried J.: Was ist bei der Selektion landeskundlichen Wissens zu berücksichtigen? W: Alois Wierlacher, 1980, t.1, s. 290 – 299 (B)

SCHMIDT, Siegfried J.: Texttheorie. Probleme einer Linguistik der sprachlichen Kommunikation. Wilhelm Fink Verlag, München 1973

STEINMETZ, Horst: Textverarbeitung und Interpretation. W: Alois Wierlacher, 1980, t.1, s. 192 – 209.

WIENOLD, Götz: Semiotik der Literatur, Frankfurt a.M. 1972

WIERLACHER, Alois: Fremdsprache Deutsch. Grundlagen und Verfahren der Germanistik als Fremdsprachenphilologie, München 1980 (t. 1 – 2)